

DĚJINY
POLITICKÉ FILOZOFIE

Estetické čtení
Vladaře

Jan Bíba



KAROLINUM

Estetické čtení *Vladaře*

Jan Bíba

Recenzovali: Mgr. Hana Fořtová, Ph.D.

PhDr. Jan Květina, Ph.D.

Tato práce vznikla za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj a řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Projekt je realizován v rámci výzvy Excelentní výzkum a jeho výstupy jsou určeny pracovníkům výzkumných organizací a studentům doktorských studijních programů.



EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání



Edici Dějiny politické filozofie řídí Milan Znoj a Jakub Jinek.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2022

Redakce Adéla Petruželková

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2022

© Jan Bíba, 2022

ISBN 978-80-246-4962-7

ISBN 978-80-246-5060-9 (pdf)



Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Poděkování	/7
Seznam zkratk	/9
Úvod	/11
1 Machiavelli za psacím stolem: ke kompozici <i>Vladaře</i>	/31
2 Dedikace	/41
3 Státy, državy, vladařství a republiky	/51
4 Budování říše	/61
5 Nová vladařství	/77
6 Základy moci	/131
7 Vladař v říši za zrcadlem	/157
8 Prozíravost	/235
9 Spása	/267
10 Machiavelli v převleku: interpretace a působení Machiavelliho díla	/307
11 Vladař a tyran	/321
 Závěr: Machiavelliho estetická politická teorie	 /339
 Summary	 /361
Literatura	/365
Jmenný rejstřík	/375
Věcný rejstřík	/379

PODĚKOVÁNÍ

Tímto bych chtěl poděkovat Milanu Znojovi, Monice Štefkové a Lubici Kobové za jejich neocenitelné komentáře a připomínky, které jsem využil při psaní této knihy. Šárce Hučíkové a Petru Ťoupalíkovi dlužím poděkování za pomoc s přípravou rejstříků a bibliografie. Sluší se dodat, že za všechny nedostatky této knihy jsem odpovědný jenom já sám.

SEZNAM ZKRATEK

FL – *Florentské letopisy*

R – *Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livia*

V – *Vladař*

Římské číslice označují knihy, arabské jednotlivé kapitoly.

Vznik knihy, kterou právě začínáte číst, nebyl jednoduchý, a už vůbec ne přímočarý. Původně jsem zamýšlel napsat toliko předmluvu k chystanému novému českému překladu *Vladaře*. Ovšem s tím, jak jsem postupně objevoval nové a nové vrstvy Machiavelliho argumentace, zamýšlený úvod se rozšiřoval, až se proměnil na celou knihu. Norberto Bobbio velmi dobře vystihl výzvu, které čelí všichni interpreti Machiavelliho pokoušející se stručně shrnout jeho myšlenky, když své pojednání o Machiavellim zahájil větou: „Tolik důležitých otázek v dějinách politického myšlení má svůj počátek u Machiavelliho.“¹ Kombinace novosti a komplexnosti jeho politického myšlení není jedinou výzvou, se kterou se musí potýkat machiavelovští badatelé. Další je historický, politický a kulturní kontext, v němž se Machiavelli pohyboval a pro který svá díla psal. Jeho myšlení je myšlením aktivního politického aktéra, a je proto těsně spjata s politickými zápasy, které probíhaly nejen v jeho rodné Florencii, na Apeninském poloostrově, ale i v celé tehdejší Evropě. Machiavelliho spisy tak často mají dimenzi, kterou by bylo možné nazvat taktickou, byly sepsány pro konkrétní čtenáře s cílem intervenovat do soudobé politické situace ve Florencii a v Itálii. Interpret tuto jejich dimenzi musí vzít v potaz, neboť bez ní není možné Machiavelliho dílům porozumět. Jistě ne poslední obtíž souvisí s osudem samotného pisatele. Je známo, že Machiavelli *Vladaře* věnoval Lorenzu II. de' Medici ve snaze získat zpět ztracenou pozici ve florentské administrativě. Tento biografický aspekt se však netýká pouze *Vladaře*, ale minimálně

¹ Norberto Bobbio: *La teoria delle forme di governo nella storia del pensiero politico*, G. Giappichelli editore: Torino 1976, s. 67.

řady textů, které Machiavelli sepsal po roce 1512 po svém nuceném odchodu z pozice tajemníka druhého kancléřství.

To vše vedlo k tomu, že jsem nakonec napsal knihu, která se formou komentáře k jednotlivým kapitolám *Vladaře* pokouší dostat všem výše zmíněným výzvám. Jsem si však vědom toho, že takovýto komentář lze napsat různými způsoby. Jiný komentář by na základě perspektivy své disciplíny napsal filozof, jiný filolog, jiný historik. Perspektiva, z níž jsem psal já, je perspektivou politické teorie. Usiloval jsem proto nejen o interpretaci *Vladaře* v kontextu Machiavelliho doby a jeho klikatého osudu, ale pokoušel jsem se formulovat i obecné teze o povaze Machiavelliho politické teorie. Zároveň si však uvědomuji, že obraz Machiavelliho politického myšlení, který nabízí tato kniha, je ovlivněn svým zaměřením na *Vladaře* a že do značné míry přehlíží jeho republikánské spisy. Na druhou stranu jedna z hlavních tezí, kterou budu dále obhajovat, zní, že Machiavelli ve *Vladaři* pracuje s řadou republikánských motivů a že *Vladař*, ač není spisem psaným pro republikány, ale pro konkrétního vladaře, je do značné míry republikánskou knihou. K tomu však později.

MACHIAVELLI A POLITICKÁ TEORIE

Machiavelliho politické myšlení se dočkalo celé řady často protichůdných interpretací a zároveň ovlivnilo celou řadu směrů a přístupů v dějinách politické teorie. Zřejmě nejznámější je obraz Machiavelliho jako politického realisty (v tom lepším případě) nebo přímo obhájce politického cynismu a oportunistu, či dokonce učitele zla (v horším případě), pro což se později vžilo označení machiavelista. Někteří k tomuto obrazu dodávají, že Machiavelli byl předchůdcem totalitarismu. Pro jiný vlivný proud současné politické teorie byl Machiavelli naopak oddaným republikánem a filozofem svobody. Pro další byl zakladatelem moderní politické vědy, pro jiné autorem doktríny státní rezóny, a tak by bylo možné pokračovat dále. Již z tohoto stručného výčtu – podrobnější, avšak ne vyčerpávající přehled a typologii interpretačních přístupů k Machiavellimu nabízí desátá kapitola – je zřejmé, že mezi interprety nepanuje shoda na základní Machiavelliho teoretické a politické pozici.

Tato interpretační neshoda má jistě celou řadu příčin a některé z nich jsem zmínil výše. Za další z nich by bylo možné považovat – ať již zdánlivou, nebo skutečnou – rozpornost některých Machiavelliho argumentů a teoretických pozic, na niž upozorňuje řada interpretů. Je nutné uznat, že podezření z nekoherence má své opodstatnění. Rozpory je možné nalézt nejen mezi jednotlivými díly (republikánské *Rozpravy* a monarchický *Vladař*), ale i na úrovni jednotlivých děl. Pozorný čtenář si nemůže nevšimnout, že Machiavelli často neváhá opustit či odmítnout pozici, kterou zastával v předcházející kapitole nebo jen o pár řádků výše, a někdy dokonce neváhá svoje obecné teze podporovat příklady, které je při bližším pohledu spíše vyvracejí, než potvrzují. V této knize na řadu takových míst poukazuji. Je jistě možné se domnívat, že Machiavelli nebyl systematickým myslitelem, a zcela jistě nebyl akademickým filozofem, který by se otázkou koherence své doktríny kdovíjak trápil. Domnívám se však, že uznání rozpornosti a nejednoznačnosti Machiavelliho díla není neslučitelné s představou, že Machiavelli zastával určitou sadu teoretických východisek, která mohla najít rozličnou formulaci nejen v jednotlivých dílech, ale i na různých místech v rámci jednoho díla.

Potvrzení této domněnky může přinést pouze následující výklad. Základní tři prvky, které podle mého názoru tvoří tuto sadu teoretických východisek, stručně shrnu v následujících odstavcích. Předtím je však potřeba říct, že řadu rozporů ve *Vladaři* (ač zdaleka ne všechny) lze vysvětlit didaktickou povahou tohoto spisu. *Vladař*, jak bylo zdůrazňováno mnohokrát, patří do literárního žánru tzv. zrcadel panovníků, což byly didaktické spisy adresované především mladým a nezkušeným panovníkům. V mnohém je ovšem k tomuto žánru subverzivní v tom smyslu, že neučí panovníka být dobrým, ale poznat, kdy je správné dobrým nebýt. (Vztahu *Vladaře* k literárnímu žánru zrcadel se podrobněji věnuji v sedmé kapitole.) Domnívám se proto, že řada nekonzistencí v Machiavelliho argumentaci je způsobena tím, co by bylo možné nazvat didaktickou metodou. Ta spočívá v tom, že učitel začíná výklad od nejjednodušší látky a postupně přechází k látce složitější. Machiavelli tak od dědičného vladařství postupuje dále až k nejvíce filozofickým a teoretickým pasážím v předposlední kapitole. Nevýho-

dou tohoto přístupu je, že učitel musí zjednodušovat a některé klíčové pozice, argumenty a koncepce před žákem – aspoň dočasně – tajit, což může vést ke vzniku skutečných nebo domnělých rozporů. Ve svém komentáři jsem se proto pokoušel postupovat v souladu s didaktickou metodou a nevytvářet koncepce, které by zjevné rozpory překonávaly, zahlazovaly či jim dávaly jiný význam. Místo toho jsem se zaměřoval spíše na interpretaci dané pasáže a na její specifický argument, aniž bych však ztrácel ze zřetele následující tři body, které z hlediska Machiavelliho politické teorie považuji za klíčové.

Machiavelliho chápu jako představitele estetické politické teorie. Pod tímto pojmem rozumím takové pojetí politické teorie, které předně namísto důrazu na roli řeči klade důraz na roli smyslového vnímání jako základního způsobu, jímž se lidé v rámci politického společenství k sobě vztahují. Tento přístup neopomíjí roli řeči a rétoriky, ale na rozdíl od dominantního pojetí politiky, jehož počátky lze vystopovat k Aristotelovi a antické *polis*, nepovažuje rovinu řeči za primární – zdůrazňuje sdílenou smyslovou zkušenost. V Machiavelliho případě je tato sdílená smyslová zkušenost spojena především s rolí různých forem spektáklů, kolem nichž byl organizován politický život nejenom Florentské republiky.

Dalším rysem Machiavelliho estetického pojetí politiky je to, že ukazuje, že politiku nelze vysvětlit pouze prostřednictvím etických kategorií. To neznamená, že mezi etikou a politikou není žádný vztah, že v oblasti politiky není možné brát na etiku ohled a politické jednání a rozhodování posuzovat prostřednictvím etických kategorií. Estetická politická teorie však tvrdí, že čistě etický pohled opomíjí důležitou dimenzi politiky, a není proto pro pochopení a vysvětlení politiky a politického jednání dostatečný. Machiavelliho estetická politická teorie tak vystupuje především s nárokem na lepší poznání politiky, což výmluvně shrnuje v 15. kapitole, když rozlišuje mezi „účinnou pravdou“ (123) svého politického vědění a přeludy, kterými se političtí teoretici měli zabývat před ním. V jádru Machiavelliho politické teorie ve *Vladaři* tak stojí zkoumání role obrazu vladaře, jeho působení a podmínek uchování tohoto působení. Machiavelli se také zabývá otázkou vzdálenosti mezi obrazem a skutečností jako předpokladem účin-

nosti obrazu, takže jako klíčové kategorie jeho politické teorie můžeme označit koncepty, které odkazují k oblasti estetiky, pojmy perspektiva a reprezentace. Shrnutí základních tezí Machiavelliho estetické politické teorie, jejíž prvky Machiavelli nesystematicky vyložil na různých místech *Vladaře*, čtenář nalezne v závěrečné kapitole.

Druhým důležitým aspektem této interpretace je již výše naznačovaná skutečnost, že *Vladař* – ač není knihou psanou pro republikány – je republikánskou knihou v tom smyslu, že obsahuje řadu republikánských motivů a témat. Machiavelliho intenci při psaní *Vladaře* interpretuji tak, že jeho cílem bylo přesvědčit dedikanta spisu k provedení reform, které měly zjevný republikánský podtext. Jednou z těchto reform mělo být zachování či přiblížení se k republikánské smíšené ústavě, druhou vznik instituce umožňující kolektivní sebeobranu lidu v podobě lidové milice. Obě tyto reformy proměňují vztah mezi vladařem a lidem, a jak budu opakovaně upozorňovat, Machiavelli tuto proměnu dokumentuje a vystihuje tím, že mění označení lidu z poddaných (*subditi*) na občany (*ciptadini*). Machiavelli bývá často vnímán jako rádce vladařů, což v očích interpretů často vede k tomu, že jej chápou jako stoupence různých forem autoritářství, tento pohled je ale skutečnosti velmi vzdálen. Výše uvedené reformy totiž moc vladaře vůči obyvatelstvu omezují jednak tím, že jej spoutávají institucionální strukturou, jednak tím, že jeho moc činí závislou na ozbrojeném obyvatelstvu, resp. na jeho konkrétní části, tj. na lidu (*populo*).

To nás přivádí k poslednímu klíčovému aspektu předložené interpretace, který se týká Machiavelliho politické ontologie. Jak budu podrobněji vysvětlovat při výkladu 9. kapitoly *Vladaře*, prostřednictvím metafory převzaté z humorální medicíny chápe Machiavelli každé politické společenství jako rozštěpené na dvě třídy (*umori*), které jsou definovány svými nesmiřitelnými touhami. Zatímco třída pánů (*grandi*) touží po tom, utiskovat, třída lidu (*populo*) touží po tom, aby se útisku vyhnula. Jinými slovy v základu každého politického společenství podle něj stojí sociální konflikt, kolem kterého se dané společenství ustavuje, a způsob jeho zvládnutí (nikoli řešení, neboť tento konflikt je neřešitelný) definuje také politickou

povahu daného společenství a jeho politický režim. Machiavelli tak důrazně připomíná vladařům, že se budou vždy pohybovat na půdě definované tímto konfliktem, a radí jim, aby se v tomto konfliktu postavili na stranu lidu, což znamená, že jej mají zajistit proti útlaku ze strany pánů. Jeho politická teorie tím získává jak silný demokratický či populistický, tak antioligarchický charakter.

MACHIAVELLI SLUŽEBNÍK REPUBLIKY

V dedikaci k *Vladaři* i *Rozpravám* Machiavelli hovoří o tom, že své politické vědění nezískal jen studiem dějin, ale především z praktické zkušenosti, kterou nabyl během svého působení v administrativě Florentské republiky. To potvrzuje četba jeho textů, v nichž rozebírá kromě historických i řadu soudobých příkladů, přičemž při jejich výkladu čerpá z diplomatických zpráv, depeší, memorand a dalších dokumentů, které sepsal během tohoto období. Oněch čtrnáct let, která strávil ve florentské administrativě, bylo tedy pro jeho politické myšlení skutečně formativní.

Machiavelli se na scéně florentské politiky objevuje nečekaně 14. června 1498, kdy je zvolen do funkce tajemníka druhého kancléřství, a nuceně ji opouští 7. listopadu 1512, krátce po návratu Medicejských do Florencie. Jeho vstup na scénu florentské politiky byl opravdu nečekaný, neboť takto důležitou funkci získal jako devětadvacetiletý mladík bez předchozí politické zkušenosti, a navíc jako někdo, kdo pocházel ze spíše nevýznamného rodu. Florentskou vládu tvořila tzv. signorie skládající se z priorů, v jejímž čele stál gonfalonier. Funkce gonfaloniera a priorů byly obsazovány na velmi krátkou dobu, neboť se předpokládalo, že rychlá rotace jednak umožní většímu počtu občanů zastávat významnou funkci při správě obce, jednak krátká doba pobytu v úřadu byla považována za překážku možné korupce a klientelismu.² Signorie jako adminis-

² Konkrétní systémy vládnutí ve Florencii (jakož i v řadě jiných tehdejších italských republik) procházely častými změnami, které byly způsobovány soudobými politickými a sociálními zápasy (viz dále). To vedlo k tomu, že jednotlivé po sobě následující režimy se od sebe mohly značně odlišovat. Pro podrobnější výklad srovnej např. John Najemy: *Corporativism and Consensus in Florentine Electoral*

trativní aparát využívala dvě kancléřství. Zatímco první kancléřství mělo dohlížet na záležitosti související s florentskou zahraniční politikou, druhé kancléřství se mělo zabírat záležitostmi *contada*, tj. Florencii podřízených teritorií v Toskánsku. Ve skutečnosti se však činnost obou kancléřství překrývala a Machiavelli tak mnoho svého času věnoval i otázkám mezinárodní politiky. Kancléřství a jeho zaměstnanci měli za úkol vzhledem k časté rotaci priorů zajišťovat odbornost a kontinuitu florentské politiky.³

Důvod, proč Machiavelli tak nečekaně získal funkci tajemníka, není zřejmý. Lze se však domnívat, že souvisí s politickým vývojem ve Florencii v devadesátých letech 15. století. Roku 1492 umírá neformální vládce Florencie Lorenzo I. de' Medici řečený Nádherný. Vládu po něm přebírá jeho syn Piero řečený Nešťastný. Zatímco Lorenzovi se díky jeho diplomatickým schopnostem dařilo mírnit vnitřní spory ve Florencii, jeho synovi tato schopnost scházela a s jeho vládou byla nespokojená nejen velká část běžného obyvatelstva (*populo*), ale i velká část městských elit (*ottimati*). Když roku 1494 Piero de' Medici vydal francouzskému králi Karlu VIII., který postupoval Itálií na jih s cílem získat si Neapolské království, některé florentské pevnosti, zvedl se proti němu ve Florencii odpor, který vedl k pádu medicejského režimu, a samotný Piero musel uprchnout z města a již se do něj nikdy nevrátil. Po pádu Medicejských byla ve Florencii obnovena republika, do jejíhož čela se postavil dominikánský mnich Girolamo Savonarola. Savonarola si získal autoritu prostřednictvím plamenných kázání a proroctví, v nichž předpověděl vpád Karla VIII. do Itálie či pád Medicejských. Savonarolův teokratický režim se však

Politics. 1280–1400, Chapel Hill: University of North Carolina Press 1982; John Najemy: *Governments and Governance*, in: *Italy in the Age of the Renaissance. 1300–1550*, ed. John Najemy, Oxford: Oxford University Press 2004, s. 184–207; Felix Gilbert: *Machiavelli and Guicciardini*, W. W. Norton and Company: New York 1984. Pro rozbor Machiavelliho reflexe politické a institucionální změny Florencie srovnej např. Fabio Raimondi: *L'ordinamento della liberta. Machiavelli e Firenze*, Verona: Ombra corte 2013 a Michelle T. Clarke: *Machiavelli's Florentine Republic*, Cambridge: Cambridge University Press 2018.

³ Srovnej Robert Black: Machiavelli, Servant of the Florentine Republic, in: *Machiavelli and Republicanism*, ed. Gisela Bock, Quentin Skinner, Maurizio Viroli, Cambridge: Cambridge University Press 1993, s. 71–100.

postupně stával nepopulárním a sám Savonarola byl nakonec v květnu 1498 obviněn z kacířství, popraven a následně upálen. (Příčinami pádu Savonaroly se Machiavelli podrobně zabývá v 6. kapitole *Vladaře*.) Pád Savonarolova režimu vyvolal další politickou krizi ve Florencii, která se mimo jiné projevila obměnou administrativního aparátu republiky. V rámci této obměny se objevuje i Machiavelliho jméno. Machiavelliho možnou výhodou mohlo být paradoxně nejen to, že neměl předchozí politické zkušenosti, ale i politická bezvýznamnost jeho rodiny. Ta byla dána jednak tím, že Machiavelliho otec Bernardo byl daňovým dlužníkem, což mu bránilo v participaci na politickém životě i ve vykonávání jeho právníckého povolání. Druhou příčinou mohla být osoba Girolama Machiavelliho, který byl Niccolovým vzdáleným strýcem. Girolamo se v padesátých letech 15. století stal vůdcem protimedicejské opozice, která byla poražena. Sám Girolamo byl odsouzen do vyhnanství, později byl přinucen k návratu do Florencie, mučen a zemřel ve vězení. Jeho protimedicejský postoj a osud tak mohl být dalším důvodem, proč se rod Machiavelliů politickému angažmá obzvláště za medicejské vlády vyhýbal. Skutečnost, že kandidát Machiavelli se mohl jevit jako někdo, kdo není spojen s žádnou soupeřící florentskou frakcí, tak mohla nakonec být hlavním důvodem jeho zvolení.

Machiavelliho působení v pozici tajemníka po celou dobu ovlivňovaly frakční spory ve florentské politice. Tamní politikou procházely dvě hlavní dělicí linie. První byl spor mezi lidem, k němuž náležel i Machiavelli, a *ottimati*.⁴ *Ottimatiové* jako představitelé nejbohatších florentských rodů usilovali o omezení lidového charakteru republiky, který byl dán především existencí Velké rady (*Consiglio maggiore*). Ta byla

⁴ Je potřeba zdůraznit, že kritéria příslušnosti k lidu či *ottimati*ům nelze ve florentském případě jednoznačně stanovit. *Ottimatiové* se od lidu neodlišovali jenom svým bohatstvím, ale i jakousi sociální prestiží a rodovou historií. Žádné z těchto kritérií však neplatilo absolutně. Srovnej např. John Najemy: *A History of Florence 1200–1575*, Oxford: Wiley-Blackwell 2008, s. 5–62; Andrea Zorzi: *The popolo, in: Italy in the Age of the Renaissance. 1300–1550*, ed. John Najemy, Oxford: Oxford University Press 2004, s. 145–164; Riccardo Fubini: *From Social to Political Representation in Renaissance Florence*, in: *City-states in Classical Antiquity and Medieval Italy*, ed. Anthony Molho, Ann Arbor: University of Michigan Press 1991, s. 223–239.

obnovena Savonarolou po vyhnání Medicejských. Byla hlavním legislativním orgánem republiky, na němž mohlo participovat přes tři tisíce florentských občanů. V tomto množství tvořili *ottimatiové* menšinu, a proto usilovali o její zrušení či vytvoření užšího legislativního tělesa (senátu), které by bylo vyhrazeno pouze pro ně. Druhou konfliktní linií florentské republiky byl vztah k Medicejským. Zatímco jedna část *ottimatiů*, nespokojená s lidovou republikou, usilovala o jejich návrat, druhá část doufala, že se jim samotným podaří získat si takové postavení, které před svým pádem měli Medicejští, a z toho důvodu byl pro ně jejich návrat nežádoucí.

V důsledku těchto sporů a vnějších událostí florentský režim roku 1502 prošel reformou, jež vedla ke vzniku funkce doživotního gonfaloniera. Prvním (a posledním) doživotním gonfalonierem byl zvolen Piero Soderini. Soderini byl původně chápán jako politicky neutrální, ale později svoji moc opíral o *frateschie*, tj. o lidovou stranu bývalých stoupenců Savonaroly, čímž si znepřátelil florentské *ottimatie*. Osoba Piera Soderiniho se ukázala být pro Machiavelliho kariéru a další osud v mnohém určující. Ač povaha osobního vztahu mezi nimi je zahalena tajemstvím, Machiavelli byl považován za Soderiniho pravou ruku a Soderini jej pověřoval řadou důležitých úkolů. Zde je potřeba opět připomenout Machiavelliho nízký původ, který byl překážkou jeho dalšího kariérního růstu a znemožňoval mu například dosáhnout pozice vyslance při jeho častých diplomatických misích, kde vystupoval „pouze“ v roli pomocníka méně důvtipného příslušníka florentské elity. Skutečnost, že Soderini Machiavellimu svěřoval úkoly, které přesahovaly jeho sociální postavení, vyvolávala u florentských *ottimatiů* nevráživost vůči Machiavellimu a stupňovala spor mezi nimi a Soderinim.⁵

I přes svůj nízký původ Machiavelli během čtrnácti let ve funkci tajemníka absolvoval více než čtyřicet diplomatických

⁵ Pro otázky po příslušnosti či náklonosti Machiavelliho ke konkrétním frakcím florentské politiky a po kontroverzích spojených s Machiavelliho působením ve florentské administrativě srovnej John Najemy: *The Controversy Surrounding Machiavelli's Service to the Republic*, in: *Machiavelli and Republicanism*, ed. Gisela Bock, Quentin Skinner, Maurizio Viroli, Cambridge: Cambridge University Press 1990, s. 101–117.

misí, z nichž mnohé trvaly řadu měsíců a některé i půl roku a déle. Ohlasy těchto misí lze hojně nalézt ve *Vladaři*. V červenci 1499 byl Machiavelli vyslán na misi do Forlí na dvůr Cateriny Sforzy. V období mezi červencem 1500 a lednem 1501 podnikl misi na dvůr francouzského krále Ludvíka XII. Poznatky z této mise a debaty s Ludvíkovým ministrem a rouenským kardinálem Georgesem d'Amboise později našly svůj ohlas ve 3. kapitole *Vladaře*. V roce 1501 Machiavelli podnikl několik cest do Pistoie, toskánského města pod florentskou nadvládou, kde se podílel na řešení frakčních sporů, jak je popisuje ve 20. kapitole. V letech 1502 a 1503 podnikl dvě mise k Cesarovi Borgiovi. Cesare byl syn papeže Alexandra VI. Za přispění svého otce usiloval o to, vytvořit si vlastní stát v Romagni. Romagna sice formálně náležela papežskému státu, ale vzhledem k tomu, že ten nebyl schopen na daném území vykonávat kontrolu, byla rozdrobena na celou řadu malých vladařství. Během své druhé mise u Cesara Borgii, která trvala od října 1502 do února 1503, se Machiavelli stal svědkem vraždy Remirra de Orcy v Ceseně a potlačení vzpoury Cesarových kondotierů v Senigalii. V srpnu téhož roku umírá papež Alexandr VI. a Machiavelli je po smrti jeho nástupce Pia III., jehož pontifikát trval pouhé dva měsíce, vyslán na misi do Říma ke konkláve, z níž vzejde vítězně Giuliano della Rovere jako papež Julius II. Machiavelli tak má možnost zblízka pozorovat spor Julia II. s Cesarem a Cesarův definitivní pád. Všechny tyto skutečnosti Machiavelli podrobně vylíčil a analyzoval v 7. kapitole *Vladaře* a dalších svých dílech. V roce 1506 se účastnil jako pozorovatel tažení Julia II. proti Romagni, v němž si papež překvapivě snadno získal zpět Perugiu a Boloňu. Překvapivý úspěch tohoto tažení Machiavelli analyzuje ve 25. kapitole. V období mezi prosincem 1507 a červnem 1508 vykonal misi na dvůr císaře Maxmiliána I. Habsburského. Reflexe této cesty a povahy císaře se stala základem pro úvahy o vladařových rádcích ve 23. kapitole.

Kromě podílu na každodenní politice florentské vlády a diplomatických misích souvisela velká část Machiavelliho politické činnosti se snahou Florencie získat zpět Pisu. Pisa byla důležitým přístavem, který prostřednictvím řeky Arno zajišťoval přístup Florencie k moři a tím i k zámořskému obchodu. Pisa byla od roku 1405 v područí Florencie, z něhož se vymani-

la při politické krizi roku 1494. Od toho okamžiku se opětovně získání Pisy stalo jedním z hlavních cílů florentské politiky. Florencie podnikla prostřednictvím žoldnéřských armád řadu pokusů o její dobytí, včetně snahy změnit tok Arna. Machiavelli spatřoval hlavní příčinu opakovaných florentských neúspěchů při dobývání Pisy v žoldnéřských armádách. Byl si vědom toho, že takovéto armády nejsou motivované vyhrát ani bojovat, neboť netouží riskovat svůj život výměnou za trochu žoldu a konečné vítězství by je navíc připravilo o obživu. Úvahy o nebezpečí žoldnéřských armád se staly náplní 12. a 13. kapitoly *Vladaře*. Machiavelliho řešení spočívalo v návrhu na vytvoření lidové milice, armády složené z obyvatelstva florentského státu. Tento návrh narážel na řadu překážek, neboť *ottimatióvé* se obávali, že Soderini by takto vzniklou armádu mohl použít proti nim nebo k tomu, aby se ve Florencii stal tyranem. Machiavelliho návrh byl nakonec roku 1506 přijat a Machiavelli byl pověřen organizováním odvodů, které však směly probíhat pouze ve venkovských oblastech mimo Florencii. Roku 1509 byla Pisa i za účasti Machiavelliho milice konečně dobyta. Je však nutné podotknout, že spíše než účast milice byla rozhodujícím faktorem porážky Pisy skutečnost, že její spojenci byli zaměstnáni válkou proti Benátkám a nebyli s to poskytnout pisánským podporu. Roku 1512 se nad Florentskou republikou a Machiavellim začínají stahovat mračna. Papež Julius II. obávající se moci Francie v Itálii iniciuje vznik Svaté ligy, jejímž cílem je vyhnání Francouzů z Itálie. Těm se sice podaří v bitvě u Ravenny 11. dubna 1512 vojska Svaté ligy porazit, utrpí však takové ztráty, že jim nezbude než se stáhnout za Alpy a Itálii opustit. Tento vývoj představuje zásadní problém pro Florencii, která zakládala svoji bezpečnost na alianci s Francií a nyní zůstala opuštěna. Situace je o to horší, že papež disponující podporou španělské armády požaduje jako jednu z podmínek míru návrat Medicejských do Florencie. Soderiniho vedení učiní několik chybných strategických a taktických rozhodnutí a nepodaří se mu odvrátit vpád Španělů do Toskánska. Na konci srpna je vypleněno Prato, malé město nedaleko Florencie. Na základě obav z toho, že by ji mohl postihnout stejný osud, dojde ve Florencii k promedicejskému převratu, pádu režimu Piera Soderiniho a jeho nucené-

mu odchodu do exilu. Medicejští za pomoci svých stoupenců a španělské armády prosadí reformy rušící lidový charakter republiky a obnovují zřízení podobné tomu z doby před rokem 1494. Nové zřízení, i když zachovávalo zdání republiky, činilo z Medicejských faktické vládcy Florencie. Medicejští se i přes změnu režimu na počátku své vlády vyhýbali rychlému přehrazení pozic v kancléřství, a Machiavellimu se proto dařilo si svoji pozici udržet. Nakonec se však ukázalo, že je to úkol pro člověka s pověstí Soderiniho pravé ruky nemožný. Dne 7. listopadu 1512 je zbaven všech svých funkcí. Je mu zakázán vstup do budovy florentské vlády, je mu nařízeno, že po dobu jednoho roku nesmí opustit florentské teritorium, a navíc je mu uložena povinnost zaplatit vysokou zálohu pro případ, že by tato opatření porušil. Tímto končí Machiavelliho kariéra ve službách Florentské republiky.

MACHIAVELLI A MEDICEJŠTÍ

Medicejští, rod florentských bankéřů, měli v 15. a 16. století zásadní vliv na politickou situaci ve Florencii a na celém Apeninském poloostrově. Medicejští také představují zásadní veličinu v Machiavelliho životě. Byl to pád jejich režimu v roce 1494, co stálo na začátku řetězu událostí, které o čtyři roky později vedly k zahájení Machiavelliho politické kariéry, a jejich návrat k moci v roce 1512 tuto kariéru ukončil, ale poměr k Medicejským byl určující i pro zbytek Machiavelliho života. S jistou nadsázkou lze říct, že Medicejští jsou dokonce zodpovědní i za sepsání *Vladaře*. Machiavelli po dobu čtrnácti let působil v administrativě Florentské republiky, pro niž Medicejští a jejich možný návrat představoval existenciální nebezpečí. To však neznamená, že Machiavelliho vztah k Medicejským a Medicejských k němu nebyl mnohovrstevnatý a že by jej bylo možné shrnout toliko pod hlavičku politického nepřátelství. Porozumění tomuto komplikovanému vztahu je důležité i pro interpretaci *Vladaře*. Dedikování *Vladaře* Lorenzu II. de' Medici spolu se skutečností, že Medicejští svrhli republikánské zřízení ve Florencii, a mohli se tak jevit jako tyrani, otevírá řadu otázek po Machiavelliho záměru při sepisování *Vladaře*. Je možné, že obhajoval, či dokonce svými radami usiloval

o posílení vlády Medicejských, ačkoli by bylo možné považovat je za tyrany? Odpověď, kterou na tuto otázku nabízí tato kniha, lze shrnout tak, že Machiavelli měl dobré důvody považovat vládu Medicejských ve Florencii za tyranskou. Avšak vzhledem k politické situaci na Apeninském poloostrově se domníval, že není možné, aby se Florencie vrátila ke svému republikánskému zřízení, a usiloval proto o mírnění medicejské vlády prostřednictvím reformy zahrnující prostředky kolektivní sebeobranu lidu a reprezentativní instituce podobné smíšené ústavě. *Vladař*, ač adresován potenciálnímu tyranovi, zůstává v mnohém republikánskou knihou. K výkladu této otázky se budu opakovaně vracet v následujících kapitolách a obzvláště v 11. kapitole, která se zabývá otázkou vztahu mezi Machiavelliho pojetím vladařství a tyranii.

Machiavelliho první kontakt s Medicejskými sahá do doby dlouho před začátkem jeho politické kariéry. Ač o Machiavelliho životě před rokem 1498 není mnoho známo, lze se domnívat, že po nějakou dobu byl členem okruhu mladých mužů se zájmem o umění a literaturu, do něž patřil i Giuliano II. de' Medici, syn Lorenza Nádherného. Machiavelli tehdy Giulianovi věnoval milostnou báseň,⁶ později mu během svého věznění v roce 1513 věnoval dva sonety a v neposlední řadě se Giuliano stal i prvním zamýšleným dedikantem *Vladaře*. Z výše uvedeného však nelze pro jejich rozdílné sociální postavení usuzovat na existenci přátelství (což ostatně potvrzuje další Machiavelliho osud), ale jak uvidíme dále, spíše na Machiavelliho snahu získat v Giulianovi příznivce a ochránce.

Ať již byly vztahy mezi Machiavellim a Medicejskými před rokem 1494 jakékoli, tohoto roku musely být z důvodu vyhnání Medicejských z Florencie přerušeny. K jejich případnému prohloubení či zlepšení nemohlo dojít ani během oněch čtrnácti let, během nichž Machiavelli působil jako tajemník druhého kancléřství, kdy Florentská republika musela čelit opakovaným pokusům Medicejských o návrat k moci. Je však potřeba přiznat, že Machiavelliho působení ve florentské

⁶ Mario Martelli (ed.): *Machiavelli. Tutte le opere*, Firenze: Sansoni S. P. A. 1971, s. 994.

administrativě nemělo s Medicejskými mnoho co do činění, neboť hlavní oblastí Machiavelliho práce byla diplomacie a správa vojenských otázek. Během oněch čtrnácti let se dokonce pokoušel navázat dobré vztahy s jejich umírněnými stoupenci z řad *ottimatiů*, jako byli Alamanno a Jacopo Salviati. Ovšem kvůli stupňujícímu se sporu mezi gonfaloniérem Pierem Soderinim a *ottimatií* se tato Machiavelliho snaha ukázala jako marná. Konflikt mezi Soderiniho vedením a *ottimatií*, který zpočátku probíhal spíše skrytě, vypukl otevřeně roku 1508 v důsledku snahy Medicejských posílit síť svých spojenců ve Florencii prostřednictvím sňatkové politiky. Mladý *ottimate* Filippo Strozzi z velmi významného rodu toho roku oznámil zasnuby s Clarice de' Medici, dcerou Piera Nešťastného, což bylo v rozporu s florentskými antimedicejskými zákony. Ač se později spor podařilo urovnat, trhlina mezi Soderiniho vedením a zájmy *ottimatiů* se ukázala jako nepřekonatelná a odpor *ottimatiů* k Soderiniho vedení vyvrcholil roku 1512, kdy otevřeně podpořili návrat Medicejských.

Jak jsem již poznamenal výše, Machiavelli si svoji pozici po jejich návratu dokázal udržet až do začátku listopadu 1512. Pravděpodobnou záminkou pro Machiavelliho propuštění se stalo memorandum známé pod názvem *Palleschiūm*. Argument memoranda byl v rozporu s medicejskou politikou a Machiavelli v něm Medicejské varoval jak před očerňováním lidové republiky Piera Soderiniho, tak před vlašnými spojenci z řad *ottimatiů*, kteří by mohli usilovat o to, aby se sami stali vládci ve Florencii bez Medicejských. Machiavelli evidentně upadl v nemilost a kromě propuštění z úřadu na něj byly uvaleny další výše zmíněné sankce. Horší však mělo ještě přijít. V únoru 1513 byl Machiavelli zatčen v souvislosti s odhalením připravovaného Boscoliho spiknutí s cílem zavraždit Giuliana II. de' Medici. Machiavelli zřejmě s celým spiknutím neměl nic společného a byl do něj zapleten jen kvůli neopatrnosti spiklenců, kteří si sepsali seznam osob, u nichž doufali nalézt podporu. Machiavelli ve vězení, kde byl i mučen, napsal dva sonety adresované Giulianovi, a když byl v březnu v důsledku amnestie po volbě prvního medicejského papeže Lva X. propuštěn, připisoval své propuštění Giulianově přímluvě, jakkoli pro to nesvědčí žádné důkazy.

Po propuštění z vězení, kdy byl vykázán mimo Florencii, začal sepsávat *Vladaře* s cílem zajistit si jeho prostřednictvím novou pozici v medicejské administrativě, ať již ve Florencii, Římě či kdekoli jinde. Toto období je možné považovat za jedno z nejtragičtějších v jeho životě. Machiavelli těžce prožíval nejenom politickou krizi Florentské republiky, ale i osobní krizi spojenou se ztrátou zaměstnání a sociální prestiže, úmrtím dcery a chudobou. Okolnosti a postup vzniku *Vladaře* líčí podrobně následující kapitola. Během tohoto období se Machiavelli nevzdával možnosti naklonit si Medicejské a získat si jejich přízeň, ať již prostřednictvím *Vladaře*, nebo prostřednictvím přímluvců, jako byl jeho přítel z dob působení ve florentské diplomacii Francesco Vettori, který byl tehdy velvyslancem Florencie v Římě. Ale ani jejich úsilí nedokázalo zvrátit negativní mínění Medicejských o Machiavellim a roku 1515 kardinál Giulio de' Medici doporučil svému bratranci Giulianovi, aby Machiavelliho ve správě nově vzniklého státu v Romagni neangažoval.

Kolem roku 1520 se však vztah Medicejských k Machiavellimu začíná měnit. Příčiny této proměny je obtížné určit. Zdá se však, že svoji roli mohla sehrát řada faktorů, jako bylo Machiavelliho sblížení s florentskými *ottimati* díky diskusím v *Orti Oricellari*, místu setkávání florentských humanistů, z něhož vzešly Machiavelliho *Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livie* nebo úspěch Machiavelliho knihy *Umění válečné* a jeho divadelní hry *Mandragora*. Jistou roli mohla také sehrát krize medicejského vládnutí ve Florencii související s předčasnou smrtí konečného dedikanta *Vladaře* Lorenza II. Smrt Lorenza II., jehož vláda ve Florencii byla velmi nepopulární, vedla v rámci medicejského rodu k nástupnické krizi, neboť nebylo zřejmé, který z potomků rodu by se mohl ujmout správy florentských záležitostí. V této situaci kardinál Giulio de' Medici oslovil několik florentských literátů, včetně Machiavelliho, s žádostí o sepsání návrhu florentské ústavy po skončení vlády Medicejských. Machiavelliho odpověď je známá jako *Rozprava o florentských záležitostech*. Machiavelli v tomto krátkém textu navrhuje proměnit Florencii na republiku, v níž by si po dobu svého života udrželi plnou kontrolu kardinál Giulio de' Medici a papež Lev X. s tím, že po jejich nevyhnutelném skonu by se

Florence proměnila na republiku s výrazným lidovým a participacním rysem.

Medicejští Machiavelliho rad neuposlechli a vyřešili nástupnickou krizi jednak tím, že vládnutí ve Florencii roku 1523 svěřili Giulianovu levobočku Ippolitovi, jednak tím, že po roce 1530 Florencii definitivně proměnili na vévodství. Skutečnost, že Medicejští Machiavelliho doporučení opět ignorovali, však nezabránila tomu, aby jej ještě v roce 1520 prostřednictvím *Studia Fiorentina* (florentské univerzity) nepověřili úkolem sepsat dějiny Florencie. Machiavelli knihu známou jako *Florentské letopisy* dokončil o pět let později. Jedná se o jeho nejrozsáhlejší dílo, které pokrývá dějiny Florencie od založení po smrt Lorenza Nádherného roku 1492. Jádrem knihy ale tvoří dějiny 15. století a výklad vzestupu Medicejských. Machiavelli je v tom navzdory tomu, že zadavatelem knihy byl medicejský papež Lev X., velmi otevřený a nezdráhá se vylíčit, jak Medicejští svoji moc získali prostřednictvím korupce a budování klientelistických sítí. Na druhou stranu z degenerace republiky neobviňuje jenom Medicejské, ale i lid (*popolani*), zde chápáný jako střední třída mezi *ottimati* a *plebe*, který se na rozdíl od římského lidu nespokojil s rovným postavením s ostatními třídami a usiloval o výlučnou dominanci v obci. Tento závěr vede některé interprety k tomu, že poukazují na možnost intelektuálního sblížení mezi Medicejskými a Machiavellim spočívající v tom, že Machiavelli měl opustit pozici populistického či lidového republikanismu, kterou zastával v *Rozpravách*, ve prospěch určité formy elitářského či aristokratického republikanismu.

Na každý pád je známo, že Machiavelli byl po roce 1522 Medicejskými a jejich spojenci pověřen vedením několika méně důležitých misí. Roku 1525 jej bývalý kardinál Giulio, nyní již jako papež Klement VII., vyslal do Romagne prozkoumat otázku možnosti zřízení milicí v tomto regionu. Následujícího roku byl pověřen vedením komise, která měla dohlížet na opravu a výstavbu florentského opevnění. Machiavellimu se tak v jistém smyslu podařilo navrátit se do florentské administrativy. Nikdy se mu však nepodařilo dosáhnout tak vysokého postavení, jaké zastával v letech 1498–1512. Roku 1527 se Machiavelliho osud s osudem Medicejských protíná napo-

sledy. Na začátku května císařská armáda vyplní Řím, což vede i k pádu medicejského režimu ve Florencii a k ustavení poslední florentské republiky, která však přežije pouze do roku 1530, kdy se Medicejští opět vrátí k moci a odstartují proces, na jehož konci se Florencie definitivně proměňuje na vévodství a později velkovévodství. Machiavelli usiluje o pozici v nové republikánské administrativě, ale mladí republikáni jej pro jeho nedávné kontakty s Medicejskými považují za podezřelého a jeho služby odmítnou. Machiavelli zklamáný a zahořklý umírá krátce poté 21. června 1527.

JAK ČÍST TUTO KNIHU

Tato kniha vznikla s cílem nabídnout komentář k nejznámějšímu dílu florentského sekretáře. Tento komentář představuje její hlavní část mezi druhou a devátou kapitolou a čtenář v ní nalezne rozbor každé ze šestadvaceti kapitol *Vladaře*. Kromě samotného komentáře kniha obsahuje tři kapitoly, které se zabývají otázkou komplikovaného vzniku *Vladaře* (kap. 1), nastiňují různé interpretační proudy výkladu Machiavelliho díla (kap. 10) a pokouší se odpovědět na otázku, proč se Machiavelli ve *Vladaři* vyhýbá slovu tyran (kap. 11). Samotný závěr knihy shrnuje hlavní teze estetického čtení Machiavelliho politické teorie. Čtenář může knihu číst postupně od první kapitoly, nebo může číst pouze komentář k vybraným pasážím *Vladaře*, s nimiž se bude chtít blíže seznámit nebo které shledá obtížnými. Ať se již čtenář rozhodne pro první, nebo druhou možnost, vždy by však měl svoji pozornost věnovat především četbě samotného *Vladaře*, kterou nemůže nahradit sebelepší sekundární literatura.

Komentář k textu *Vladaře* jsem rozdělil do osmi kapitol podle hlavního tématu, které Machiavelli v dané části spisu rozebírá. Je potřeba podotknout, že Machiavelli text *Vladaře* na tematické celky nijak nedělil, a proto je členění, které nabízím, nutné považovat pouze za jedno z možných. Ostatně pokud se čtenář rozhodne číst i další komentáře k *Vladaři*, bude se moct sám přesvědčit, že různí komentátoři spis člení jinak. První kapitola komentáře je tak věnována rozboru dedikace. Druhá kapitola komentáře je věnována 1. kapitole *Vladaře*. Ač je

1. kapitola *Vladaře* zároveň kapitolou nejkratší, Machiavellimu se do ní podařilo vměstnat řadu důležitých inovací své politické teorie, z nichž nejdůležitější je jeho pojem státu (*stato*). Třetí kapitola komentáře pokrývá část mezi 2. a 5. kapitolou *Vladaře*. Tyto kapitoly spojuje téma budování a rozšiřování říše. Machiavelli v nich vychází z paradigmatu dědičného vladaře jakožto vladaře, který nemusí řešit otázku získávání si vladařství, a zabývá se prostřednictvím rozboru smíšeného vladařství otázkou rozšiřování říše, tj. otázkou, jak si má vladař počínat při připojování a dobývání dalších území ke svému. Následující kapitola pokrývající kapitoly 6. až 9. *Vladaře* přináší do hry klíčové téma celého spisu: otázku nového vladaře a nového vladařství. Nový vladař se odlišuje od dědičného vladaře v tom, že se vladařem stává ze soukromé osoby. Machiavelli rozlišuje čtyři základní typy nových vladařství na základě způsobu jejich získání a každému z nich věnuje jednu kapitolu. Následující kapitola shrnuje kapitoly 10. až 13. Tématem tohoto oddílu *Vladaře* je otázka základů moci. Je základem vladařovy moci Boží vůle, nebo schopnost užívat fyzické násilí? A pokud jím je fyzické násilí, jakou organizační formu mu má vladař vtisknout? Machiavelliho odpověď na tyto otázky zahrnuje obhajobu kolektivní sebeobrané organizace lidu prostřednictvím lidových milic a kritiku žoldnéřských armád. Sedmá kapitola knihy se zabývá výkladem kapitol 14. až 19. Jedná se zřejmě o nejslavnější pasáž *Vladaře*. Výklad těchto kapitol sleduje posun Machiavelliho zájmu z vladařství na osobu vladaře a jeho vlastností, které jsou nutné pro vládnutí. Tato pasáž *Vladaře* proto nabízí jádro Machiavelliho útoku na literární tradici zrcadel panovníků, na tradiční pojetí vztahu etiky a politiky a na otázku role ctností v politice. Předposlední kapitola komentáře shrnuje Machiavelliho argumentaci v kapitolách 20 až 23. Ty spojuje téma vladařské prozíravosti, které Machiavelli diskutuje na takových otázkách, jako je schopnost vladaře důvěřovat lidu či si správně vybírat své blízké spolupracovníky. Závěrečná kapitola pokrývá kapitoly 24 až 26. Tématem této závěrečné části *Vladaře* je otázka politické spásy. Co vladař musí vykonat, aby vykoupil Itálii ze situace politické krize, v níž se na začátku 16. století nacházela? Při zodpovězení této otázky Machiavelli prozkoumává podmínky úspěšného politického jednání,

což jej nutí v nejméně filozofických pasážích celého spisu promýšlet vztah mezi fortunou, svobodou a politickým jednáním.

Všechny citace z *Vladaře* v této knize pocházejí z překladu, který nakladatelství Karolinum vydává souběžně s touto knihou. V tom případě na tyto citace odkazuji pouze číslem stránky, což platí i pro citace z doprovodných Machiavelliho textů, které tvoří přílohu k tomuto vydání. Další citace z Machiavelliho – není-li uvedeno jinak – jsou překlady italských originálů z *Discorsi sopra la prima deca di Tìto Livio, Dell'arte della guerra e altre opere* I a II, UTET Libreria, Torino 2006 v edici Rinalda Rinaldiho, z *Istorie Fiorentine e altre opere storiche e politiche*, UTET Libreria, Torino 2007 v edici Alessandra Montevvecchiho a z *Machiavelli. Tutte le opere*, Sansoni S.P.A., Firenze 1971 v edici Maria Martelliho. Pro odkazy používám v machiavelovské literatuře zažitý způsob spočívající v kombinaci zkratky díla a římské číslice pro označení knihy a arabské pro označení kapitoly.

MACHIAVELLI ZA PSACÍM STOLEM:
KE KOMPOZICI VLADAŘE

Vladař je dílem, které se zrodilo v hluboké politické a osobní krizi, jejíž kontury byly vylíčeny v úvodu. S návratem Medicejských do Florencie na podzim roku 1512 dochází k pádu Florentské republiky, jejímž významným představitelem Niccolò Machiavelli byl, a v důsledku toho on sám nejen ztrácí svoje postavení, ale je později i zatčen, mučen, vypovězen z Florencie, a k tomu všemu se přidává úmrtí dítěte a materiální strádání způsobené ztrátou stálého příjmu. Machiavelli v této situaci usiloval prostřednictvím svých kontaktů o to, aby pozici v rámci medicejské administrativy získal zpět, ať již ve Florencii, či v Římě. Toto úsilí se však minulo účinkem a Machiavellimu se jeho původní postavení nikdy nepodařilo získat zpět.

Sepsání *Vladaře* bylo součástí této Machiavelliho snahy. Jak sám píše ve slavném dopise Vettorimu z 10. prosince 1513, v němž popisuje svůj život ve vyhnanství a okolnosti vzniku *Vladaře*: „Mám takové přání, aby Medicejští začali užívat mých služeb, i kdyby po mně ze začátku chtěli, abych pro ně valil balvan, a když se mi poté nepodaří získat si je na svou stranu, budu si moct stěžovat jenom sám na sebe.“ (177) Medicejské si chce získat na svou stranu prokázáním svých schopností a znalostí, jejichž důkazem má být právě jim věnovaný spis. „Kdyby mé dílko přečetli, viděli by, že oněch patnáct let, po něž jsem studoval umění vládnout, jsem ani neprospal, ani nepromrhal, a každý by si měl cenit služeb toho, kdo své velké zkušenosti získal díky vydání druhých.“ (177)

Tyto okolnosti vzniku *Vladaře* vedou některé jeho interprety, obzvláště pak ty, kteří zdůrazňují Machiavelliho republikánské přesvědčení, k závěru, že se jedná o spis čistě konjunkturální, sepsaný ve spechů a snad i nedokončený. V jejich očích mohou

tyto okolnosti vysvětlit nejen některé problematické aspekty Machiavelliho argumentace, ale i diskrepanci mezi *Vladařem* a dalšími zjevně republikánskými Machiavelliho spisy.⁷ Z čehož by pak bylo možné vyvodit, že jeho skutečná stanoviska je nutno hledat spíše v *Rozpravách* a *Florentských letopisech* než ve *Vladaři*, takže se pak zdá, že účelem *Vladaře* dokonce mohlo být Medicejské spíše poškodit než jim prospět.⁸ Rozbor vzniku *Vladaře*, Machiavelliho postupu při jeho sepisování a přepisování a délky nejenom období, v němž jej Machiavelli sepsal, ale i období, po němž se zabýval myšlenkami, které jsou v něm obsaženy, mohou tedy poskytovat svébytnou perspektivu pro další interpretaci tohoto díla.

Definitivní zodpovězení těchto otázek však není možné vzhledem k tomu, že se nedochoval žádný vlastní Machiavelliho rukopis *Vladaře* a že kniha vyšla poprvé až v roce 1532, pět let po jeho smrti. Na základě řady indicií jak v textu samotného *Vladaře* a v jiných Machiavelliho textech, tak okolností Machiavelliho života je však možné genezi *Vladaře* alespoň částečně rekonstruovat. Lze ji rozdělit na tři období.

První období mohlo začít nejdříve Machiavelliho propuštěním z vězení 13. března 1513 a jeho konec lze klást do prosince 1513. V již zmiňovaném dopise Vettorimu z 10. prosince 1513 Machiavelli poté, co vylíčí svůj každodenní život ve vyhnanství v San Cascianu a své znechucení z něj, pokračuje:

Když přijde večer, vracím se do svého domu a vcházím do své pracovny. Hned u vchodu odkládám své všední oblečení plné prachu a bláta a oblékám si královský a dvorský šat. Takto vhodně oblečen vstupuji na starobylé dvory dávných lidí, kde jsem od nich laskavě přijat a živím se stravou, která mi vskutku náleží a pro kterou jsem byl zrozen. Nestydím se s nimi rozmlouvat a vyptávat se na příčiny jejich skutků, na což mi díky své lidskosti odpovídají; a po

⁷ Srovnej Hans Baron: Machiavelli. The Republican Citizen and the Author of "The Prince", *The English Historical Review* 76, č. 299 (duben 1961), 1961, s. 217-253.

⁸ Srovnej např. Mary G. Dietz: Trapping The Prince. Machiavelli and the Politics of Deception, *The American Political Science Review* 80, č. 3 (1986), s. 777-799; John P. McCormick: Machiavelli's Greek Tyrant as Republican Reformer, in: *The Radical Machiavelli*, ed. Filippo Del Lucchese, Fabio Frosini, Vittorio Morfino, Leiden: Brill 2015, s. 337-348.

dobu čtyř hodin nezakouším žádnou nudu, zapomínám na všech-
na trápení, nebojím se chudoby, neděším se smrti; jsem těmito ho-
vory zcela pohlcen. A jelikož Dante praví, že nemá vědění ten, kdo
si nezapamatuje to, co pochopil, poznamenal jsem si to, co jsem
z jejich rozmluv považoval za nejdůležitější, a sepsal drobné dílko
s názvem *O vladařstvích* (*De principatibus*), v němž jsem se do úvah
o tomto námětu ponořil, jak hluboko jsem jen mohl. Rozebírám
v něm, co je vladařství, jaké má druhy, jak se získávají, jak se udržu-
jí a proč se o ně přichází. (175–176)

Je tedy zřejmé, že Machiavelliho práce na spisu před polo-
vinou prosince významně pokročila, a to dokonce do takové
míry, že Machiavelli zvažuje, že spis v brzké době zašle Vetto-
rimu do Říma. Otázkou však zůstává, zda spis, který Machia-
velli dokončuje v prosinci, je identický s *Vladařem*, jak jej zná-
me dnes. Někteří badatelé argumentují, že obsah prosincové
verze spisu („co je vladařství, jaké má druhy, jak se získávají,
jak se udržují a proč se o ně přichází“) odpovídá prvním jed-
nácti kapitolám *Vladaře* a že zbývající část Machiavelli dopsal
později.⁹ Vzhledem k tomu, že se nedochoval Machiavelliho
rukopis, není možné tuto tezi definitivně potvrdit ani vyvrátit.
Přesto zde však kromě obsahové shody jsou jisté indicie, které
nasvědčují tomu, že to tak skutečně mohlo být. První z nich je
závěr 11. a začátek 12. kapitoly. Na konci 11. kapitoly věnova-
né církevním vladařstvím, poté co v předcházejících kapitolách
projde druhy vladařství a způsoby jejich získávání a udržování
a v rámci této kapitoly vyloží, jak církev za Alexandra VI. a Ju-
lia II. zvětšila svoji moc, Machiavelli tvrdí: „Svatost papeže
Lva tak našla papežský trůn velmi mocným. Doufejme, že
zatímco jiní papežové jej zvětšili prostřednictvím zbraní, ten-
to jej učiní nejenom větším, ale díky své dobrotě a nesčtným
dalším ctnostem také uctívaným.“ (107) Tento závěr v podobě
vztažení ke stávajícímu medicejskému papeži, který je vůbec
prvním vyjádřením k medicejskému rodu a jeho roli v soudobé

⁹ Tuto tezi v roce 1923 formuloval Friedrich Meinecke. Srovnej jeho úvod v Niccolò
Machiavelli: *Der Fürst*, Berlin: Reimar Hobbing 1923. Pro nejznámější polemiku
s Meineckeho stanoviskem a obhajobu teze, že Machiavelli dokončil *Vladaře* již
v roce 1513, srovnej Federico Chabod: Sulla composizione de “Il Principe” di
Niccolò Machiavelli, *Archivum Romanicum* 11 (1927), s. 330–383.

italské politice ve *Vladaři* kromě dedikace, však působí i jako závěr celého předcházejícího výkladu a jako náznak politického programu. Tento dojem potvrzuje i začátek 12. kapitoly, kde Machiavelli podobně jako v dopise Vettorimu shrnuje obsah prvních jedenácti knih *Vladaře* a naznačuje nové, dosud neprobírané téma: „Když jsem podrobně rozebral všechny vlastnosti vladařství, o nichž jsem navrhl pojednat na začátku, a když jsem aspoň částečně prozkoumal příčiny toho, proč se jim daří dobře či zle, a ukázal jsem způsoby, jejichž prostřednictvím se mnozí pokoušeli si je získat a udržet, zbývá mi nyní pouze pojednat obecně o útočných a obranných prostředcích, které mohou být využity v každém z výše uvedených vladařství“ (109).

Za další indicii svědčící o tom, že prosincovou verzi *Vladaře* tvoří pouze jeho první část, je možné považovat změnu názvu spisu. V dopise Vettorimu Machiavelli spisu dává latinské jméno *De principatibus*, neboli *O vladařstvích*. Kdy Machiavelli změnil název spisu z *O vladařstvích* na *Vladaře*, není známo, není dokonce ani jisté, že tuto změnu vykonal on sám. Dochované opisy totiž žádný název nemají a název *Vladař* se objevuje až na titulu prvního vydání, které vyšlo až po Machiavelliho smrti. Zda základem pro toto vydání byl Machiavelliho rukopis, není známo. Tam, kde Machiavelli v *Rozpravách* odkazuje na *Vladaře*, hovoří buď o „našem pojednání o vladařstvích“¹⁰ (R II. 1), nebo o „našem pojednání *O vladaři*“¹¹ (R III. 42). Pokud přijmeme tezi, kterou naznačuje Machiavellim uváděný název *O vladaři*, že změnu názvu provedl on sám, je nutné se tázat, proč tak učinil. Nabízí se vysvětlení, že název spisu změnil proto, že se změnilo jeho zaměření – z pojednání o vladařstvích na pojednání o vladaři. Zde je však nutné zdůraznit, že hlavní části spisu, které pojednávají o vlastnostech vladařů, následují od 14. kapitoly dále. Lze se tedy domnívat, že změna názvu byla vynucena pozdějším rozšířením spisu a změnou jeho zaměření.

Skutečnost, že spis v polovině prosince nebyl dokončen, naznačují další dvě indicie. Jednak sám Machiavelli ve stejném

¹⁰ *nostro trattato de' principati*

¹¹ *nostro trattato De Principe*, kurzíva v originále

dopise Vettorimu píše, spis „ještě rozšiřuji a tříbím“ (176), jednak sám Vettori 18. ledna 1514 posílá Machiavellimu dopis, v němž oznamuje, že viděl „kapitoly“, ale že nemůže dílo hodnotit, dokud jej nemá celé.¹²

Tím se dostáváme k druhému období, které pokrývá fázi rozšiřování a tříbení spisu. Pokud přijmeme tezi, že spis v prosinci tvořilo pouze prvních jedenáct kapitol, je zřejmé, že rozšiřování muselo být značně rozsáhlé a že během něho vzniklo zbývajících patnáct kapitol včetně 26. kapitoly, slavné výzvy k osvobození Itálie. Ač někteří badatelé považují tuto kapitolu za pozdější dodatek, který kazí jinak koherentní celek¹³, je možné ji naopak číst jako organický závěr díla.¹⁴ Jedním z jejích hlavních motivů je vyzbrojení se Medicejských, které díky nespolehlivosti žoldnéřských armád nemůže mít jinou podobu než obnovení lidové milice, již ovšem Medicejští zrušili po svém návratu k moci v roce 1512. Tato milice však byla obnovena 19. května 1514, což znamená, že 26. kapitola musela být sepsána před tímto datem, neboť by jinak ztratila smysl. Je tedy možné se domnívat, že druhé období, v němž byl spis takřka dokončen, začalo někdy po 10. prosinci 1513 a skončilo před 19. květnem 1514.

Robert Black¹⁵ si však povšiml, že Machiavelli prováděl další revizi textu v průběhu roku 1515. Při srovnávání různých opisů *Vladaře*, které kolovaly za Machiavelliho života, si Black všiml, že některé z nich obsahují změny reagující na události, jež se odehrály po květnu 1514. Nejdůležitější z nich je smrt francouzského krále Ludvíka XII., ke které došlo v noci na 1. ledna 1515. Některé opisy tak v 16. kapitole vynecháva-

¹² M. Martelli (ed.): *Machiavelli. Tutte le opere*, s. 1167.

¹³ Ernst Cassirer: *The Myth of the State*, 4. vyd., New Haven & London: Yale University Press 2009; H. Baron: Machiavelli. The Republican Citizen and the Author of "The Prince".

¹⁴ Maurizio Viroli: *La redenzione dell'Italia. Saggio sul „Principe“ di Machiavelli*, Bari: Laterza 2013; Antonio Gramsci: *Il moderno principe. Il partito e la lotta per l'egemonia*, Roma: Donzelli 2012, s. 85–104; Benedetto Fontana: *Hegemony and Power. On the Relation between Gramsci and Machiavelli*, Minneapolis: University of Minnesota Press 1993.

¹⁵ Robert Black: Notes on the Date and Genesis of Machiavelli's *De principatibus*, in: *Europe e Italia. Studi in onore di Giorgio Chittolini*, Firenze: Firenze University Press 2011, s. 29–41.

jí u francouzského krále přívlastek „stávající“ (*presente*) a ve 3. kapitole doplňují výklad šesté chyby, která byla definitivní příčinou neúspěchu Ludvíkovy italské politiky, vsuvkou „za jeho života“ (*vivendo lui*). Je tedy zřejmé, že Machiavelli musel text revidovat ještě po 1. lednu 1515, ale vzhledem k tomu, že podobné úpravy se neobjevují u španělského krále Ferdinanda Katolického, který zemřel 23. ledna 1516, lze usuzovat, že konečná revize textu proběhla před lednem 1516.

Tento stručný pohled na genezi spisu a na fáze jeho vzniku umožňuje odmítnout některé z výše uvedených předpokladů o postavení *Vladaře* v rámci Machiavelliho díla. Jako první můžeme odmítnout tvrzení, že spis byl napsán ve spěchu, a proto může obsahovat chyby v úsudku, které propracovanější Machiavelliho díla nemají. Jak však ukázal předcházející rozbor, spis vznikl v období minimálně dvou let a Machiavelli se k němu opakovaně vracel. To sice nevylučuje možnost rozdílnosti Machiavelliho pozice zastávané ve *Vladaři* a v pozdějších republikánských dílech, ale tato rozdílnost nemůže být vyložena pouze jako důsledek uspěchaného a nedostatečně promyšleného vzniku *Vladaře*. Tezi, že *Vladař* je ve skutečnosti dílem, které bylo hluboce promyšleno, potvrzují i texty, které Machiavelli napsal před sepsáním *Vladaře*. Kromě diplomatických depeší psaných v době svého působení na postu tajemníka druhého kancléřství, ze kterých při psaní *Vladaře* významně čerpal, patří do této kategorie například i *Nápady sepsané v Perugii pro Soderiniho*. *Nápady* jsou dopis, který Machiavelli v roce 1506 adresoval Giovanimu Battistovi Soderinimu, synovci doživotního gonfaloniera Piera Soderiniho. *Nápady* i přes svůj malý rozsah pojednávají řadu důležitých témat *Vladaře* (rolí fortuny, osobního temperamentu, zda je lepší být milován či obáván atd.) a v mnohém tak závěry *Vladaře* předznamenávají.¹⁶ Podobně je jeden z klíčových argumentů 9. kapitoly a i ce-

¹⁶ William J. Connell na základě zvláštního postavení, kterého se Giovanimu Battistovi Soderinimu dostávalo vzhledem k tomu, že jeho bezdětný strýc byl jako doživotní gonfalonier občanským vladařem, dokonce tvrdí, že *Nápady* jsou podobně jako *Vladař* pedagogickým textem, který má vzdělat mladého vladaře. Srovnej William J. Connell: Dating The Prince. Beginnings and Endings, *The Review of Politics* 75, č. 4 (2013), s. 497–514. S tímto názorem však nelze souhlasit, protože v *Nápadech* se neobjevuje pro občanského vladaře klíčový argument o výhodnosti založení vlády na lidu.

lého *Vladaře* o tom, že pro občanského vladaře je výhodné opřít svou moc spíše o lid než o pány, anticipován v memorandu *Palleschiũm*, které Machiavelli sepsal již na podzim 1512, krátce před nuceným odchodem z administrativy Florentské republiky. Je tedy zřejmé, že se myšlenkami přítomnými ve *Vladaři* zabýval dlouho před jeho sepsáním, a *Vladaře* tak nelze považovat za dílo, k němuž by badatelé měli přistupovat s rezervou jako k pouhému výsledku momentálního rozpoložení autora, a nikoli jeho dlouhodobého intelektuálního úsilí.

Druhá námitka se týkala možné nedokončenosti spisu. Je totiž možné se domnívat, že Machiavelli *Vladaře* nikdy nedokončil, a proto nemůže sloužit jako spolehlivý zdroj pro studium jeho myšlení. Pro tezi, že *Vladař* zůstal nedokončen, hovoří dvě okolnosti. Předně, text *Vladaře* v porovnání s jinými Machiavelliho díly skutečně působí méně učesaně, protože obsahuje řadu latinismů, anakolutů, jazykových zvláštností atd. Pokud, jak Machiavelli sám píše Vettorimu, text potřebuje další tříbení, bylo by možné se domnívat, že nebylo dovedeno do konce. Zároveň u textu, který jeho autor nepřipravil k vydání (*Vladař* vychází až pět let po Machiavelliho smrti), není jednoduché stanovit míru dokončenosti. Lze se však domnívat, že pokud se Machiavelli rozhodl *Vladaře* věnovat, musel jej v okamžiku věnování považovat za dokončeného. Otázku po dokončení *Vladaře* tak lze přeformulovat na otázku, zda Machiavelli spis opravdu – ať již osobně, nebo zprostředkovaně – jeho dedikantovi předal.

Z dopisu Vettorimu víme, že Machiavelli nejdříve zamýšlel věnovat jej Giulianovi II. de' Medici, který v té době byl neformálním vládcem Florencie. Zda k faktickému předání spisu Giulianovi skutečně došlo, není známo. Je však pravděpodobné, že nikoli, a to především protože žádný z opisů *Vladaře* dedikaci Giulianovi neobsahuje, což svědčí o tom, že pravděpodobně ani nebyla napsána. Na druhou stranu, řada opisů obsahuje dedikaci Giulianovu synovci Lorenzovi II. de' Medici. Kdy Machiavelli změnil zamýšleného dedikanta, nevíme. Lze se však domnívat, že se tak mohlo stát po únoru 1515, kdy Giuliano obdržel od svého bratrance kardinála Giulia de' Medici instrukci za všech okolností se vyvarovat zaměstnání Machiavelliho. Tato instrukce zhatila všechny Ma-

chiavelliho plány získat si pozici v medicéjské administrativě prostřednictvím Giulianovy podpory a nezbylo mu než hledat podporu jinde. Tezi, že ke změně dedikanta došlo někdy krátce po únoru 1515, nepřímo potvrzuje i již zmiňovaná Machiavelliho poslední revize textu z období mezi lednem roku 1515 a lednem 1516.

Novým zamýšleným dedikantem se stal Lorenzo II. de' Medici. Lorenzo byl vnukem svého mnohem slavnějšího jmenovce a bylo mu postupně svěřeno jak velení obnovené florentské milici, tak vláda ve Florencii samotné. Z toho pohledu se Lorenzo mohl Machiavellimu jevit jako příhodný dedikant, neboť se angažoval v oblastech, v nichž Machiavelli mohl nabídnout svoji zkušenost a expertizu. V úvahách o tom, kdy, a zda vůbec, k faktickému předání *Vladaře* Lorenzovi došlo, se opět téměř nemáme oč opřít. Známá historka o tom, že Lorenzo ve stejný den, kdy mu Machiavelli předložil *Vladaře*, dostal i dva lovecké psy, kterými byl zaujat výrazně více než Machiavelliho spisem, byla zaznamenána až několik desetiletí po Machiavelliho smrti, a nelze ji tedy považovat za doloženou. Jisté je pouze to, že ať se faktické věnování spisu uskutečnilo nebo ne, Machiavellimu kýženou pozici nezajistilo.

Přestože nemůžeme prokázat, že k faktickému předání spisu Lorenzovi došlo, je možné na základě indicií zhruba určit období, v němž Machiavelli dedikaci Lorenzovi sepsal, a vyvodit z toho, že ve stejném období mohl považovat *Vladaře* za dokončeného. První indicií je již zmiňovaná závěrečná revize *Vladaře*, která se pravděpodobně uskutečnila v období od ledna 1515 do ledna 1516. Druhou indicií je zákaz spolupráce s Machiavellim, který Giuliano obdržel v únoru 1515. Třetí indicií je skutečnost, že Machiavelli v dedikaci Lorenza oslovuje, aniž by uváděl jeho titul vévoda urbinský, který Lorenzo získal 18. srpna 1516, což z tohoto data činí nejzazší možný bod vzniku dedikace. Poslední indicií je skutečnost, že Lorenzo byl jmenován velitelem obnovené florentské milice 6. června 1515.

William J. Connell k těmto indiciím přidává další, která vychází ze změny majetkových poměrů uvnitř rodu Machiavelliů, jež proběhla na začátku července 1515.¹⁷ Connell si vši-

¹⁷ Ibid.